

ORTAQ KEÇMİŞDƏN ORTAQ GƏLƏCƏYƏ

ÇARİZMIN İŞGALÇILIĞI SIYASƏTİ ÜMUMTÜRK TARİXİ KONTEKSTİNDƏ

Amma beş çıxmasın ki, had
in təsviri hardansa hazır metni
tərülüb, ard-arda düzülməsim

götürməsi ardıcıl daudzusluqda tətbiq edilib. Tam ekstrem Xronikalardan müsülləndən daha çox daqiqlik və diqqət, dəha inca qızılıqlıq, səfərlərin, sözlərin arasındakı boşluqları da fəhn etmek bacarığı istəy. Təsvirvənuñuz hər bax faktlar mədəni gətin ki, hər oradən özünə zələm olanı seçib götürür. Hadisələr ynidir, söz yox, amma yanğıma ve yozumlar tam müxtəlifdir. Yüzlərə hadisə onlara müsüllənləndən neqil olunur və hər müsülli bəhadisələri ayrıraqında nezərdən keçirir, hanisan sistemin komponentləri kimi izah edir. Manipulyasiya fəndilərinin tam bir bukeli tələq qarşılıqları olunur: açıq təhrif və saxtakarlıqlar, doğurlaşdırıcı və ya yalançı “çütləşdirilməsi”, ikinçi üçüncü dərəcəli hadisələri sıyrılmışdır. Hər dənə vacib olanların “gözden qacişılması”, dəna nəler, nəler. Bi təxirçili olmasaq da, tarixla maraqlanın birinci oxucu, arasdırma işinin en azı, ezbənə basına bəllən olan publisist kimi yaxşı bilirki, faktlar və mövqelər bolluğunda bəla hadisələrin kompozisiyası, sən müeyyen ümumiyyətlidir qənaatər üçün etibarlı osas verəcək bərəcliliklə qurulur, inancırsı oldımırları deməli, gerçəklilik akırsı oldırmır. Hər bir hadisə, avveliklində davamı “öz-özünü” asaslaşdırılmış”, proseslərin Üvi tamamilə, bütövüyünə tələb olğalmemidi. Sistemin dialektikasına uymanın, sabəb-nəticə cərçivələrinə siyğmanın, başqa mənbələrdə təsdiqini tapşımının “göydündüslə” faktlarının ser-nəzarətindən, yaxud da eksina, diqqətindən kənarada qalsa belə hadisələrin ümümiyi mentiqi ilə avtomatik isbatlanıb. Hədiləsələrin başlıca istinad nöqtəsi ki, mi ömə qıxırması müüm həməyitlə yətə malikdir. Dədiklərimiz Azərbaycan tarixi əsaslı bağlı olur bir çox faktlarda üzərində aydınlaşdırıbm, zərimizmizcə, yeterlidir.

verdi Terki adında bir qala işa etmişler (1567). Osmanlı devletinin Həşterxan yürüyü neticəsində oldu olunan razılaşmaya esasında bu qala uğurlu da IV İvanın Xəzərsahili azählərə marağı alzalmışdır. Kazan ve Həşterxan qəsh olmasına Rusiyann qüdratlaşmalarının alamaeti hesab eden Səfəvi dövləti bu marağdı. Osmalılar müraciətde öz ləhənə geyirme çəlighidir. I Sah Tehmaşib rus carının simasında Osmanlı-Səfəvi mührəbindən süməldən - Dağıstan və Dərbənd yolu ilə Azərbaycan torpaqlarına mütəmad hückumalar eden Krim tatarlarının qarşısını keçiləcək bir mütləq göründü. 1553-cü ilda (Kazanın işğali hələ başa catmamış) o, dənisişər üzün sefiri Seyid Hüseyni Moskvaya gondərdim. 1561-ci ilda da hər Səfəvi elçiliyindən IV İvanın sarayında olduğunu məlumatlandı. 1569-cu ilda - Sultan Məlikşahın gosunları Həşterxan sefərində ikeni Tehmaşib yenilən elçi göndərdir. caran ittifaq təklif etmiş, IV İvan da sarayın mamuru Aleksey Xoznikovun başçılığı tərəfindən etdiyi cavab safarətinin Qazavine yollamışdır. Bir çox menberlərdə rus carının "münasibatlı yaxşılaşdırmaq" niyyətlərinin iləsidi kimi Xoznikov-un Səfəvi sarayına 100 top və 500 tüləng getirdiyi bildirilir. Danışdırıldıqda Osmanlılar qarşı vahid cəbhə aqılmasının müzakirə edildiyi shihid. Tərəflər arasında mürükən ittifaq konturları arasında fikir mübadiləsi aparıldı, menberlərdə eksesini təpirdi. Bu dövrde Yaxın və Orta Şərq bazarlarına can atan ve Tahmisiblə icarət elaqələrinin gücləndirilməye xüsusiyyət yetirən IV Ivan Seferi-Osnarlılı qardırısması körükleyər, hər iki müsəlman dövlətinin zəifləndir, onla-ın başlarının bir-birinə qarışmasından ittifaq edərək yavaş-yavaş Xəzərə doğru firralırdı. 1578-ci ilde Osmanlı dövlətinin Qafqaza daxili masının "eslinde" Rusyanın Xəzərə doğru yürüşünən qarışımı almayıq meqsədi güdmüş" (Hesən Qənyəv) ifkri bu baximdən ciddi esaslıra söylenir. 1580-ci ilde Terki qalasının barpa olunması, erazilerdə yenidən qalalar salınması ve kazakların yerləşdirilməsi, 1587-ci ilde isə Karşılıq Kaxetiyanın Rusiya himayəsinə qəbul etməsi rus carının Qafqazıda ekir-qeməkde qərarı olduğunu göstərir. 1590-ci ilda Səfəvərlərin Serab şəhərində imzalanmış şübhə qavşısı bə ehtimallı təsdiq edir. Ürküntü tarixçisi Nairimən məlumatına esasən, Osmanlı sarayının tekdidi ilə müqavilə bəli bir şərni salmışdır ki Səfəvi tərəfi ruslara Terki qalasının dağıdılması haqqında sultan fermanının icrasına manecilik tətəmənləndir. Bu maddə, eyni zamanda, Osmanlı dövlətinin çar hökuməti ilə ona qarşı ittifaq girmək istəyen sefəvərlər xəberdarlıq mesajı ki qıymət ləndirilənlər bilər.

Eltarif edək ki, Səfəvi tarixi, cümlədən, XVI əsrin sonlarında doğru Rusiya-Səfəvi münasibətlərinin işlifi Azərbaycan tarixləşsindən qədər, həm də hərəkatlı İslamlıq məsələlərinin əsasını təşkil etmişdir.

geniş ve hərəkətliləşmiş məsələlərdən. Lakin tarixlərlə ilə sənədli təsvirdən gah sükütlə, gah da sethi toq xunaradı keçdiyiklər bir mühüm fakt var ki, car hökumətinin Qaftaq siyasetini düzgün qymətləndirmək, onun inkişaf mərhələlərini müeyyənləndirmək və deqiqələndirmək nöqtəyə qədər
zərindən müstəsinə ehteməyit kəşf etməyidir. Biz ilə bəzək faktilə Türk tarixçisi Cihat Ayyıldızlısunun Səfəvələr tarixində həsr olunmuş eserində rast
laşıdır. Onun yazmışdır görə: "Şah Abbasın hakimiyyətə gəlmesindən sonra
az sonra rus elçi Vasilçikov İran-

(tarixi-ethnografik oçerklər)

esrin sonlarında vad edib, bu mesele

nu şah teqdim etti. Mektubda ruslar kari iki ökte arasında dostluğun mühüm kentlerin yönetilmesi için Məmmədəzadə Budakənden with eldiyi Dərbəndi verdi. Bakının verilməsinə istirahət. Şah Abbas bu istəyi qəbul etti, ölkələrinin dostluğu namına həmin şəhərlərinin rus carına başlanacağına söyleydi. Bakı və Dərbənd o zaman Osmanlı İmperiyası dövlətində idi. Şah Abbas rus elçisiinin olkesinə donməsinə icazə verdi. Rəşid elçiliğin Hadi bayi və Budadı bayi de ona qoşdu. ... Bu heyət 1590-cı ilin mayında Kürkənd qəbul oldu.

Şah Abbas gondırıldı mektubda Osmanlı dövləti üzündən kəşfən işlərin berapət olunmasının, qarşılaşmış dostluğa asaslanan münasibətin quşulmasına har iki tərəfə lazım olduğunu yazdı. Bakı və Dərbəndi car qardaşına verdini bildirdi. Çaraçığın parçaları, xalılar ve başqa hediyyələr gondərən şah, ondan bir miqdar sinəcəb, samur dərviş və oruqları (şahın, doğan və s.) gondərməsinə xahiş etdi.

Hadi və Budaq bayırları elçilikli missiyasından Azərbaycan tarixçiləri də söz almışlar. Səfəviler dövlətinin tedqiqatçılarından Nizam Süleymanov və Əziz kılıtbəndi, Şah Abbasın oğlaları

nov öz kibitinda Şah Abbasın onarması Rusiya’lı herbi ittifqa yaradılmışdır. Rusiya’ndan günde getirilenlerin yerinden gündeme getirmek təşpsişini bildirir, lakin rıyarlılıqda hərbi yaradıstdır. Lakin müvəffəq olmadıqlarını vürgüləyir, amma Bakı ve Darband məsləhətinə sinə toxunmur. Akad. Ziya Bünyadovu ve prof. Yusif Yusifovun redaksiyası 1994-cü ilde ali məktəblər üçün dərslik kimli nəşr edilmiş “Azərbaycan tarixi (ən qədim zamanlardan XX əsrədək)” kitabında isə bu məsləhənin cümlə ilə işarə edilir: “XVI əsrin sonlarında bəyneynək vəziyyətini, Səfəvi dövləti əvəzin elverisiz şəhəri işləydi... Yalnız şimal qonşuslu Rusiya ilə əlaqələr sahnanı almışdı. Lakin Bakı və Darbandın rüsrələrini hesabına osmanlılarla qarşı rüsrələrlə ittifqa girmək təhlükə natiçisiz qaldı.” “Natiçisiz qaldı” ifadəsinin yersizlişini bir yana, dərslik müləffitləri Bakı və Darbandı rüsrələrini verilməsi təklifi ilə bağlı susmaza barəmən bir xüsusiyyət nitidir.

müsâr rus tarixşurasına terefdedilər. Müsâr rus tarixşurasına terefdedilər. Xəzəryan Timur Koyaray Səfəvi-Rusiya müsâbəhəllerindən biri dəniz möqasısında bu məsələnin hədəfindən daşıq ve dolğun tətbiçin vərəğəsi. Məlum olur ki, Məhəmməd Xudabəndə və çar Fyodor İvanoviç Osmanlı dövlətinə qarşı birləşik qüvvələri eməyənənərlərdir. Xəzəryan torpaqlarından Osmanlıdan alındıqdan sonra Bakıya və Dərbəndin Rusiyaya verilecəyi haqqında təsdiq olunmuşdur. Hətta burada müvafiq şənəd (de belə de seyir, niyyat protokolu) hazırlanmışdır. 1585-ci ilde ise çar Fyodor Moskvadakı aparan danışçıları sənəd cətirmənən möqasedi ilə Q.B. Vasiliçovlu Qozvinə gəlmişdir. Buna zəman artıq Məhəmməd Xudabəndə devrilməmiş, taxtadı. Onun oğlu İ Şah Abbas (hak: 1587-1629) çıxmışdır. Şah Abbasla Vasiliçov kovunun görüşü haqqında C. Aydoğduoğlu ilə T. Korayevin yazdıqları fərziyyələr bəni eyni olsa da, ikinci mülliəti rus çarının artıq Şirvana da iddia edilmişdir. Nü, sefirin "gənc sah" qarşısında Bakıya və Dərbəndi birləşdirən Şamaxınlı dəniz "bağılaşması" telebini rəlli surxudan nü yazar. 1592-ci ilda Hacı Xosrovun 1593-ci ilde Hacı İskender və Hacı Məhəmmədin başçılığı ilə Moskvadakı elçilər göndərən 1 Şah Abbasın esaşasən, odu silah və herbi sursat etmək möqasedi güddüyündür, rus çarlığı Fyodor İvanoviç və Boris Qodunoğlu 1593, 1595 və 1598-ci illərdə Səfəvi sarayına "ticarət möqasedi ilə" elçiliklər göndərildiklərinə nəzərə cətdariflər. N.Süleymanov isə yalnız XVII asırın evvəllərindən bəhə edərək diqqətliyən Xəzəryan azərilər üzərində yoxlanır. "İ Şah Abbas 1603-cü ilindən itibarət avqustda öz elçisi Laçın böyi Mosskvaya göndərən Osmanlı dövləti ilə başlaşdırıldı" mühümübdərdir.

herbi yardım istedı, Boris Qodunov
ise Yaroslavskini Sevafî sarayına
gönderdi, İlah Abbasın osmanlılarla
mührâbîye başlayacağı halde Osmalı
manlı dövleti ile süh bağlamayaçak
bir ilmîmekte kifayetlendi. Yalnız Da-

İşte buz mühüm mühakimeler üçün
əsas yaradır:

Övvələ, melum olmuş ki, Bakı və
Derbəndin elə keçirilmesi ideyasi
Rusiya xarici siyasetinə I Pyotr (hər-
1682-1725) tərəfindən getirilmişdir.
Mamili olmuş fikirdir (baxmaşınca
ki, oluducu geniş yayılıb. Misal: İngiliz
lis yazarı Lesli Blaşon imam Şəhriyər
azlıq mührəbzəsinə hesr etdiyi
“Cənnət qılınclar” romanının Azərbaycan
baycanı dilline tərcüməsində oxuyub
ruq: “1722-ci ilde öz adamları da
Dərbanda gələn i Pylot və yerlərin məhə
suldar vadilərin linamlarını görən
dən sonra bu yagli tikəni frəngədən
parmaq fikrine düşməşidü.”) Səfərvan
şahı Məhəmməd Xudabəndə bəu
herfi IV Ivana bağışlamığı hez XV-

itirmeyib. Başqa cür desək, Rusiyaların strateji planlaşmasında "Qafqaz meselesi" Kazan ve Həşterxan xanlığlarının işğalı lə eyni vektor üzərində araşdırılmışdır.

Ülkenin başkenti (şimdiki qəsri) da Xəzəryən arzaların qısb edilməsi ilə lirikin ortaya IV ləvən zamanından (balıq həbi qırdar evvəldən) çıxır. Hərşəlxanın birlikdə Qaçqazın aşarlarınıla keçirən rüyalarının sonrakı dövrə Səfəvi-Səməni qurğusundan məhərəli istifadə edərək bu istiqamətdən başmadan İrəlliyərlər və XIX əsrin evvəldə rüyada həkimiyətinə Azerbaycanın daxili olmaqla bütün Qaçqaz yavır.

Üçüncüsü, region xalqlarının sənət-sosio-əmənədçi vəhdətlərinə sərşəndə onların tarixi tələviyin kökündən və birləşdirilən davşenin proseslərdən manhəs və həlliçədə rol uzuñ müddət də davam etdiyi, onları və üzüci Səfəvi-

dat davam eden qanlı ve üzücü Selâ
vi-Ösmanlı qarşısızlaşması oynayın
Cesaretlə deyə bilərik ki, türk-İslam
topqaşlarının (ve xalqlarının) işgalinin
strateji kursunun mərkəzində qoyması
məkrili və amansız düşmən qarşısını
da bu iki fövgaldövlətin müqaviməti
güçünü birləşdirəcək mümkünlük olsaydı
di, sonrakı falakatların böyük bir hissə

tadqiqatçıları da münasibatlarını ve onların təsiri
təsirliyinə toxunurlar. "III İvanın Şəhər
maxi, Bakı, Darbənd şəhərləri də
məlumat vardı". 1475-ci ilə o, q
nümayəndəsi Məlik Uzun Hasanın
1499-cu ilin yazında xəzir Yaxı
sarının nevəsi Mahmud əlişər Şah
beddi İII İvanın sarayına gəndə
mişdi. "Ağqoyunu həkimləri rü
dövləti ilə elaqə saxlamadılar
çalıqları. Ağqoyunu sarayına rü dövlət
nin elçiləri galındı". Bir sözü, artı Q
esrərde Moskva sarayında Azerbaycan
haqqında bili, onu taniyırırdı. Mos
kvallarına yaxınlaşma tendensiyasını
gəlince, müasir rus tarixşünaslığında
bu təməylərin başlıqlınlığı, asasən
Qanuni Sultan Süleymanın 1548-ci
Qafqaz sefərindən hasablaşdırılır.
Şəhər fəvişlərinin osmanlılarla mübā
zəde rus həbi gündündən yaranırlar
maq yuxarısına həmin iddən düşüklük
ri vurulur. Moskva Rusunun Qan
gaza müstəri gözü i baxımaq
laması də, böyük ettimləməni eyni dö
rə, taendil, Elin, ina, Rüviniq
və s.

re tesadif edir. Ele sa, Rusyayın Qazaqfısi sırasında temel daslarının XVI asırı ortalarında, özu da Kazakistan'ın işgaldinden sonra devril, bundan daha önce oyalı oyluğundan guman ettiğini söylüyor. Safevi şahensahlının Moskova eclecie'ye gondorabı osmanlılara karşı birlikde kurmuşrum tekilifinde israr ve teknik eylemleri bunun dutlu deyilim? Her bir halda faktör yalnız bir qənaəet revalüasiyondur. Rusyayıin Qazaqfısa ayaq açılmışlarında şirkinlerindən biri vəzifələndiriləm, hələ katalizator rolunu üstlenərək tərəf dayışmış ve bəsirşəhər anti-Osmanlı siyaseti oynayın. Bir sozü, sevəfərlərin emosional reaktivitəyi asaslanan barışmaz mövqeyi ruslarla anlaşılsa Qazaqfısa galisi və buradakı addım-addım möhkəm勒ənmiş qazançlı meqsədləri genisləndirməsi üçün müümən siyasi alibi təmin edir, olsatıcadıka türk mədəni arealında misyonlarının presesidentər yər olmalıdır.

nan bu sonada esasen, çok qosullarla
Tarikı şamxallığı arazisindan Dördən-
dəfəki Osmanlı qarızonunu üzüne hər-
cum etməlidir. 1604-cü ilda yovoyev-
lik ilə M.Buturlan təcəlülçidən dəstə-
lərlə Şamaxıllığın erazisine daxil olmuş
burada 3 qələmən tikiñitinsə başçıy-
mışdır. Osmanlı dövlətinin meyl göstəren Tə-
ki şamxallı Krim xanlığından hərbi
destək alaraq hemin təkiliyin qərbi-
ya yovoyevlik Buturlanın tərpəşərini
dan qovur. Buna baxmayram, 1612-
ci ilədə Osmanlı dövlətinin növbəti yolu
rüşü zamanı Āsh Abbas yenə Şirvan
ili Qafqaz yoluñun nezəratə götürür-
hücumu keçən Osmanlı-Kırım hərbi-
lerin qarşısını almış qahqahı ile ru-
şına müraciət edir.

memisi, Osmanlı-Sefevî mührâbaların tekonteşinde zaman-zaman günde damla gelir, zemur ortadan qalxarırdı da isey loyallı ticerat bâzılıkâbilârlarının transforasiyâa olunur da herbi-siyâsi müftüllâhîye terfelrin her ikisi kâfîcî ve müvâqqet terfaşâlo kim baxmırıd. Eşlînde, Qafqazda Sefevî vîlerin esas reçibâri Osmanlı deyil, Sivri şidiyi da Qesri-Sirin sülh müvâqqetinin (1639) imzalanmasından ille bu regâbat konkret şakîl alâk asklärannisına II. Şâh Abbasın sâleten dövründen (1642-1666) Yâk ve Don Kazaklarının aramsız basqınları zeminində

(1645-1676) emri ile yeniden Terekke çayı üzerinde ve Derband aranfinda qalaların inşa olunmasına cahdeler gösterilirdi. Rusiyannın Qafqazda esas dayağı olan Tarkı qalası XVI. asırın evvelərində car sərdarının (çarının) iqamət etdiyi şəhərciya çevrilmiş, buraya iki min nəfərin dairən qazırınçon yerləşdirilmiş, xelyi rus, ermeni və kabardın allarıda köçürülmüşdür. 1635-1645-ci illərdə Terekke sənəsi sahilihən Sunja istehkam möhkəmənləndirildi və imzaklın məzar burayı keçirildi. Rusiya təbaəhəlini qubə eləmis kabardaların (onlar klyansı) Məşhur Çerkəz, İldar Murza və başqalarının emrinde idilər) Sunja strafında məsələlər kılundıqları. Tagirhan eyni illərdə Karaketiya həkimini Teymurşəhən Səfəvi döyüşəsində latına qarşı mübarizədən qarşılıqlı vətən isteyərk, Goyşuda qala tikilməsinə xahiş etdi. Bu qala çarxezlerin

şını xanlıdı. Bu qara çəkənən safələrinə eləqlərinə kəsməli və Rus siyasiyadı Gürcüstən yardım göndərmişən asanlaşdırıldı. Teymurzadə və Aleksey Muxaylovının yaxınlaşması Rusiyadan Gürcüstən və Qafqazla bağlı işğalçı planlarını açıq-əşkar ortaya çıxarırdı.

Sıralı sarhədlərdən rus qoşunlarının möhkəmlənməsindən, Rusiya təbəəleri olan kazaklar tələnçi hərbi cümləndən ettiylətinin II Şah Abdülaziz bas vilayət hakimlərinə hərbi şəhərəmət etməyi istəyirdi.

bas vilayet hakimlerine harbi isten kamların möhkemləndirilməsi, yə qarovul məntəqələri qurulması və hə min məntəqələrdə tüfəngçilərin yə ləndirilməsi həqquda fərman cəndə

laşırılmıştı haqqında ferman göndərildi. 1650-cı ilda Rusiya ilə sərhəd məntəqəsində Kuban kazakları şirvanlı və daglıstanlı tacirlərin karvanını isib, mallarını qarşıl edirdi. Soy-ğünçü hündümü Sırvan baylarbəyliyindən Xosrov xanın malları da aparılır. Cəhəstxanə sərdarının (Rusiya canşırını) kazakları dəstekləməkdə günahçılarındırıraq, təzminat talab edir. Xan yazdırırdı: "Kazaklar defalarla hamə mənim şəxsi müklümlərim, ham da dövlət mülkünlərinə ziyan vurublur. Siz isə həmişə mölök oldğunu kini yəni bir bəhane ilə cavab göndərsiniz. Onlar bu cəsədi təzmini Həstərxanından alırlar. Öğər siz özləri quldurlardan sonra sahib çıxa bilmişsinizsə, man onların kökünü birdəfiklə keçirəm. Lazım gelsə, man hem Həstərxanı, ham da Həstərxanı yerli bir edəcəm. Şəhərimiz bùnlardan xəbərdarlıdır və bu, bir dəfə təkrarlanmağa razılaşır. Bəzimiz ludlarda görüb 'dostluq nə qabını' üzümüzdən atacağı' belədir. Daha, Şah İI Abbasın Sunja istehkamının möhkəmləndirilmesi və oraya rus təbəələrinin köçürülməsi kazakları soyqırıncılar, hərakətlərindən dahi artıq narahat edirdi. Burada məskənlərə laşan kabardın dəstəleri Dəreyal keçidi üzərində nazarəti almış ucuza qızıl təzxiyinən qalaların üzürlüləşdirilməsi və bəyələri üzərində hücumları edir, onları qorxu altında saxlayır, sıxışdırır və məntəqədən çıxarırmış, məqsəd gücləndürdül. Odur ki, yarammış insidentlər və istifadə edərək, Xosrov xan Təbrizdən tərək və Sunja çayı üzərində rütbə qalalarının üzürlüləşdirilməsi haqqında emməyə gəndir. 1653-cü ildə Azerbaycan və Dağıstan həkimlərinin (Tərkı şəhərləri) surxayı, Surxay, Endrey malikli qəsəbəsi Alp, Qaytaq usmisi Əmrirxan Sultan və b.) birləşmiş qoşunları Sunjanı və Darband yaxınlığında bir neçə kipən qalan uşularşalar da, II Şah Abbas Rusiya ilə müsəlbdələri pozmamaq üçün Terek çay üzərindəki qalaların toxunmamaya emr verir.

İşte bu yüzyıl hadiselerin (Rusyanın Qafqaz'a
ayaq aşmasından başlamış bu topraklarla
ilişkili etmesine qədər) bütöv bir spektr
üzərinə işıq salır. Ve bu işıq altında Kazan ve Heştarxanın
isğalı ile "Qafqaz siyaseti" arasında

ışları ile Qarşılık siyaseti, əsasən qurulmuş
qırıqlıq bağlı bütün aydınlığı ile iş
batları, daha da genişləşir. Nəfəs
qay Urquları ve Krim xanlığının
arasında mübarizə salnaməsinə dair
əhəməd edir. Sözdənən fakt (belə
faktlar az deyil) hədəsiyələr təsdiq
və Şəhri sovet tarixçusunun qarşılıklı
zəif nöqtələri üzərindən durrətildi.
Sünük üçün əveriliş imkanları
Məlum olur ki, problemin tarixin necə
yazılmasına yox, "necə oxunmasının
dadır". İfrat ideoloji münasibət ona
gətirib çıxarıb ki, məlum hədəsiyələr
vaxtıla yanılış "oxunub", yanılış
olunub, hələ ətibək siyasi qəbilələrin
şəbəkəsindən qarşılıklı
şəbəkələr, dərsliklər, təbiqat mətnlərinin
daxil edilib və bəyinlərde da eblə cüümə
yeridilib. Odur ki, bizim burada həqiqət
qinda bəhs açğıjımız mesələlər fərqli
sənədlərdən, qazanlılıqdan başlayıb.
Azerbaycan və Orta Asiya şəhərlərində
rəsədə olan işğal prosesləri rus
çarlığının Türklerə qarşı məqsədli
Şəhərəli (Azerbaycan) dövlətlərinin
tarixi ilə six başlılıq xüsusi diqqət ayrılmış
dır, hədəsiyələr ümumiyyət kontekstindən
izlənilir. Kazan çıxılığından başlayıb,
Azerbaiyancı və Orta Asiya şəhərlərində
rəsədə olan işğal prosesləri rus
çarlığının Türklerə qarşı məqsədli
iù şəhərəli heyatçıları eyni bir
müstəmləkə siyasi xəttlinə
vektorları kimi təhlil olunur. Keçmişlər
mizə bürə fərgili yanaşma tarzı xalq
qlanının mədeni birliliyi haqqında deyil
lərinən surə özəl olmadıq, məhnəkən
tarix asaslarında soykırım yəhəqinlərin
ortaya çıxmaraq üçün geniş məydən
açır. Beləliklə, hədəsiyələrin təsvirindən
ki kompliyativlik, interpretasiya və
Şəhərəli orijinallığını gülgəsərə
yazının bir tərəfdən idrakı, o biri rəsəd
dan isə tarixi- etnomadəni əhəmiyyətli
temin edir.